

Петро Декайло,

старший викладач кафедри кримінального
права та процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3711-0065>

Вікторія Ярмусь,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

СТАТУС ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Дослідження статті спрямоване на вивчення статусу потерпілого як постраждалої сторони у кримінальному провадженні, його прав та передбачених законодавством гарантій.

Статус особа, права та інтереси якої були порушені внаслідок вчиненого проти неї правопорушення є міждисциплінарним та зустрічається у різних галузях права, відтак всебічний розгляд такої особи як учасника кримінального процесу є не менш важливим.

У статті здійснено порівняльний аналіз таких статусів як «потерпілий» та «жертва» та зроблено висновок про їх нетотожність зважаючи на їх ролі та процесуальні можливості під час провадження.

Також у роботі здійснено характеристику етапів кримінальної процесуальної активності потерпілого під час кримінального провадження, адже кожен з них є особливим та передбачає певний набір прав та процесів.

Здійснено дослідження прав потерпілих під час кримінального провадження та проблеми їх забезпечення.

Ключові слова: потерпілий, статус потерпілого, жертва, права потерпілого, учасник кримінального провадження, кримінальний процес, кримінальне провадження.

Dekailo P., Yarmus V.

The status of the injured victim in criminal proceedings

In Ukraine, the regulation of the status of the victim is carried out by the Criminal Procedure Code of Ukraine. For this, a separate paragraph called «The victim and his representative» is allocated in chapter 3 and defines the main provisions regarding their position as participants in criminal proceedings.

The study of the article is aimed at studying the status of the victim as an injured party in criminal proceedings, his rights and guarantees provided by law.

The status of a person whose rights and interests have been violated as a result of an offense committed against him is interdisciplinary and occurs in various fields of law, therefore, a comprehensive consideration of such a person as a participant in the criminal process is no less important. Branches where it is used: criminal, criminal procedural, civil and civil procedural law. In this context, the violation of the victim's rights is a violation of the law, as a set of universally binding rules of conduct.

The article carries out a comparative analysis of such statuses as «victim» and «victim» and concludes that they are not identical, taking into account their role and procedural possibilities during the proceedings.

The work also characterizes the stages of criminal procedural activity of the victim during criminal proceedings, because each of them is special and involves a certain set of rights and processes.

A study of the rights of victims during criminal proceedings and the problems of ensuring them was carried out. In ensuring the rights of victims, which are established by the Criminal Procedure Code of Ukraine, there are a number of problems associated with explaining the rights themselves to the victims, determining in practice the moment of their acquisition, compensation for damage and other factors.

Keywords: victim, victim status, victim, victim's right, participant in criminal proceedings, criminal process, criminal proceedings.

Постановка проблеми. У суспільстві проблема вчинення кримінальних правопорушень стоїть завжди дуже гостро, адже викоринити таке явище практично неможливо. Кримінальне провадження по-

© Петро Декайло, Вікторія Ярмусь, 2024

винно забезпечити належне розслідування вчиненого протиправного діяння, що нерозривно пов'язано із виконанням учасниками кримінального провадження покладених на них кримінальним процесуальним законодавством процесуальних обов'язків. У такому процесі необхідним є забезпечення прав та законних інтересів для всіх сторін, у тому чисті потерпілого. Така особа є постраждалою від вчиненого кримінального правопорушення, адже її права протиправним діянням були порушені.

Розгляд та розуміння статусу потерпілого є основоположним у тому, щоб його інтереси та права були захищені належним чином.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: визначення статусу потерпілого у кримінальному провадженні здійснювали: В. Г. Буткевич, М. І. Гошовський, Г. В. Дідківська, С. В. Давиденко, Д. Ю. Кавун, Н. П. Кузнецов, О. М. Ларін, П. А. Лупинська, В. Т. Маляренко, П. Письменний, Т. І. Присяжнюк, В. М. Савицький, В. В. Топчій, І. А. Тітко, В. В. Шимановський та інші.

Мета дослідження – всебічно розглянути та проаналізувати статус потерпілого як суб'єкта в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право розглядає потерпілу особу як таку, права та інтереси якої були порушені внаслідок того, що проти неї було скоєно правопорушення. Таке поняття розглядається та використовується у різних галузях права, тому вважається міждисциплінарним. Галузями, де воно використовується: кримінальне, кримінальне процесуальне, цивільне та цивільно-процесуальне право. У такому контексті порушення прав потерпілого є порушенням закону, як сукупності загальнообов'язкових правил поведінки [6, с. 185].

Потерпілий у кримінальному провадженні виступає як повноправний учасник кримінально-процесуальних відносин, якому кримінальним правопорушенням завдано шкоду. На думку Буртового М. О., найдоцільнішим буде сформулювати поняття потерпілий у кримінальному провадженні як «фізична особа, якій суспільно небезпечним діянням завдано чи поставлено під загрозу заподіяння фізичної, моральної, соціальної, економічної чи будь-якої іншої шкоди, або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди її майну та (або) діловій репутації або іншої шкоди» [2, с. 130].

Регламентация статусу особи потерпілого здійснюється Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Для цього в главі 3 виділений окремий параграф, що називається «Потерпілий і його представник» та визначає головні положення щодо їхнього положення як учасників кримінального провадження.

Відповідно до частини 1 статті 55 КПК України потерпілою визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Наступна частина тієї ж статті дозволяє зрозуміти час, з якого особа набуває відповідних прав та обов'язків. А саме, вказано, що це той момент, коли особа подає заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Також це відбувається у випадку подання заяви про залучення особи до провадження як потерпілого [1].

Узагальнивши визначення, можна дійти висновку, що підставою для того, щоб визнати юридичну чи фізичну особу потерпілою потрібна наявність факту нанесення кримінальним правопорушенням певного виду шкоди. Звісно є певні виключення, особливості чи інші ситуації, що можуть доповнювати визначення.

Натомість варто зауважити на існуванні поняття «жертва», яке часто вживається у роботах як тожне до поняття «потерпілий». Таке твердження є помилковим, якщо розглядати питання в контексті кримінального процесуального права.

Ладанівська Н. І. в одній із своїх праць здійснила розмежування потерпілої особи та жертви, а саме виділяла наступне [3, с. 73]:

Особа, яка може бути набувати статусу потерпілого – фізична, юридична особа, держава, групи осіб. У цей же час жертвою виступає лише людина, віктимна поведінка якої спровокувала безпосереднє правопорушення.

Використання терміну «потерпілий» є універсальним в юридичному колі кримінальних наук, коли жертва є поняттям більш психологічним та використовуваним у сфері віктимології.

Роль потерпілого в кримінальному процесі вважається активною, адже передбачає здійснення особою певних дій (наприклад, захист своїх прав та законних інтересів. Натомість роль жертви є пасивною, оскільки виступає як учасник за допомоги якого визначається сам факт вчинення правопорушення. Тут потрібно зауважити, що жертва може стати потерпілим у випадку подання нею відповідної заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Тому важливо

Зазначені вище пункти дозволяють дійти висновку, що жертвою є особа, чії права були порушені, а потерпілий – це така ж особа, але чий процесуальний статус був визнаний та підтверджений у відповідному порядку, який передбачений законодавчою базою. Тому в контексті розгляду питань кримінального провадження поняття жертва використовувати недоречно.

Мудрак І.В. виділяє певні етапи кримінальної процесуальної активності потерпілого під час кримінального провадження. Насамперед, до початку досудового розслідування йде, так званий, початковий етап. Він передбачає виникнення самих кримінальних процесуальних правовідносин, де починає здійснюватись діяльність відповідних органів при якій за власним бажанням може бути залучена потерпіла особа. Конкретний вияв це має у тому, що потерпілий звертається із відповідною заявою про вчинене кримінальне правопорушення [5, с. 225].

Наступним виокремлюється основний етап. Моментом, коли він розпочинається є визнання особи потерпілою в кримінальному провадженні. Включає активність потерпілого в час досудового розслідування, судового провадження та перегляду судових рішень. Реалізація його прав на даному етапі є проявом кримінально-процесуальної активності і має найбільше значення. Підсумковий етап – останній. Він виникає після винесення судового рішення, тобто містить процес його виконання [5, с. 225].

Кримінальне процесуальне законодавство України охоплює широкий перелік прав потерпілого для активної участі в розслідуванні злочину та подальшому судовому процесі. Проте на практиці багато з них залишаються досі декларативними [4, с. 249].

КПК України у частині 1 статті 56 зазначає права потерпілого протягом кримінального провадження. Основним можна виділити, те що потерпілий має право: знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про застосування заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази; заявляти відводи та клопотання; давати або відмовлятися у наданні пояснень; мати представника; оскаржувати рішення чи діяння відповідних органів чи посадових осіб; на відшкодування шкоди, яка завдана кримінально протиправним діянням; знайомитися з матеріалами, що стосуються вчиненого правопорушення щодо нього; одержувати копії процесуальних документів; а також є й інші права, які встановлені КПК України [1].

Саме забезпечення прав людини, та потерпілого як суб'єкта кримінального провадження, якій притаманні суворі процесуальні форми, велика кількість обмежень і заборон, а також постійні втручання з боку уповноважених суб'єктів, набуває особливого значення [7, с. 180].

Сьогодні кримінальному процесу в Україні притаманна «ретрибутивна система», яка характеризується наявністю основної мети у вигляді справедливого покарання особи, що вчинила кримінальне протиправне діяння. Однак, у такому випадку захист потерпілих виходить на другий план, хоча існує гостра потреба фізичної, фінансової, юридичної підтримки, а також психологічної реабілітації осіб, що постраждали [4, с. 248].

Мазур М.Р. виділяє такі наступні проблеми в забезпеченні прав потерпілих у кримінальному провадженні [4, с. 249-250]:

Більшість слідчих і прокурорів не дотримуються положень КПК України вважають момент набуття статусу потерпілого є вручення йому пам'ятки про права потерпілого. Хоча на сьогодні законодавством встановлено, що таким моментом є подання особою заяви про вчинення кримінального правопорушення щодо неї.

Лише формальне інформування потерпілого про його права та хід розслідування відбувається. Тобто, вже згадана, пам'ятка про права потерпілого вручається, але самого роз'яснення прав не відбувається.

Залучення адвокатів безоплатної правової допомоги (далі – БПД) потерпілими є складнішим, аніж підозрюваними або обвинуваченими. Пов'язано це з тим, що потерпілі не вважаються окремими суб'єктами. Таким чином реалізація власного права у кримінальному провадженні є проблематичним.

Застосування різноманітних способів для захисту потерпілих за рівнем є низьким. Спричинена така ситуація недостатньо чіткими законодавчими механізмами, а також неналежним забезпеченням правоохоронних органів у матеріально-технічному аспекті.

Проблема існує з відшкодуванням шкоди завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення. Дане право реалізується далеко не належним і потребує виробленого державного механізму, який гарантував би компенсацію такої шкоди потерпілим.

Висновки. Ознакою на підставі якої здійснюється визнання особи потерпілою є наявність факту нанесення кримінальним правопорушенням моральної чи матеріальної шкоди фізичним або матеріальної

шкоди юридичним особам. Часом визнання її потерпілою є подання нею заяви про вчинення проти неї протиправного кримінального діяння.

Поняття «потерпілий» та «жертва» потрібно розрізняти, адже перший виступає як юридично значущий учасник кримінального провадження, що у встановленому порядку набув відповідного статусу, коли другий виступає більш психологічною категорією, що не пов'язана із кримінальним провадженням.

Виділяються три етапи активності потерпілого у кримінальному процесі, кожен з яких характеризується певним набором прав та процесів з якими пов'язана безпосередньо потерпіла особа.

Кримінальний процес в Україні більше звертає уваги на покарання потерпілого, аніж на захист осіб, що постраждали від протиправної поведінки винних осіб.

У забезпеченні прав потерпілих, які встановлені КПК України, існує ряд проблем, що пов'язані із роз'ясненням самих прав потерпілим, визначенням на практиці моменту їх набуття, відшкодуванням шкоди та іншими чинниками.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.01.2024)
2. Буртовий М.О. Правовий статус потерпілого в кримінальному процесі України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Юриспруденція*. 2021. № 54. С. 127-131.
3. Ладанівська Н. І. Розмежування дефініцій: «потерпілий від кримінального правопорушення» та «жертва кримінального правопорушення». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : Юриспруденція*. 2020. №48. С. 70-73.
4. Мазур М. Р. Забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні: актуальні проблеми. *Publishing House «Baltija Publishing»: international scientific and practical conference (Czestochowa, April 23–24, 2021)*. Czestochowa, 2019. С. 247-251.
5. Мудрак І.В. Поняття, значення, окремі категорії кримінально-процесуальної активності потерпілого у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права. Кримінальне право та кримінологія*. 2019. №3 С. 224-227.
6. Резніченко С.В., Резніченко Г.С. Деякі проблеми визначення поняття «потерпілий» у кримінальному законодавстві України. *Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права : Право і суспільство*. 2022. №1. С. 184-188.
7. Рогатинська Н. З., Склярчук К. І. Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Київський часопис права*. 2022. №1. С. 181-185.

References

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. №4651-VI*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
2. Burtovyi, M. O. (2021). Pravovyi status poterpiloho v kryminalnomu protsesi Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Legal status of the victim in the criminal process of Ukraine: problems and prospects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: Yurytsprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University: Jurisprudence, 54*, 127-131 [in Ukrainian]
3. Ladanivska, N. I. (2020). Rozmezhuвання definitsii: «poterpilyi vid kryminalnoho pravoporushennia» ta «zhertva kryminalnoho pravoporushennia» [Separation of definitions: «victim of a criminal offense» [in Ukrainian] and «victim of a criminal offense»]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: Yurytsprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University: Jurisprudence, 48*, 70-73 [in Ukrainian]
4. Mazur, M. R. (2019). *Zabezpechennia prav poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni: aktualni problemy* [Ensuring the rights of the victim in criminal proceedings: current problems]. International scientific and practical conference (Czestochowa, April 23–24, 2021). Czestochowa: Publishing House «Baltija Publishing», 247-251 [in Ukrainian]
5. Mudrak, I. V. (2019). Ponyattia, znachennia, okremi katehorii kryminalno-protsesualnoi aktyvnosti poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni [Concept, meaning, separate categories of criminal procedural activity of the victim in criminal proceedings]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava. Kryminalne pravo ta kryminolohiia - Journal of Kyiv University of Law. Criminal Law and Criminology, 224-227* [in Ukrainian]

6. Reznichenko, S. V., Reznichenko, H. S. (2022). Deiaki problemy vyznachennia ponyattia «poterpilyi» u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy [Some problems of defining the concept of «victim» in the criminal legislation of Ukraine]. *Pytannia kryminalnoho prava, kryminolohii ta kryminalno-vykonavchoho prava: Pravo i suspilstvo - ssues of criminal law, criminology and criminal executive law: Law and Society, 1*, 184-188 [in Ukrainian]
7. Rohatynska, N. Z. & Sklyaruk, K. I. (2021). Osoblyvosti protsesualnoho statusu poterpiloho v kryminalnomu provadzhenni [Peculiarities of the procedural status of the victim in criminal proceedings]. *Kyivskiy chasopys prava - Kyiv Law Journal, 1*, 181-185 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 04.02.2024